

ГЛОБАЛ ЭКОЛОГИК МУАММОЛАР ВА ИНСОНИЯТНИНГ ТАБИЙ МУҲИТГА ТАЪСИРИ: ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВ

С.Кистаубаев, фалсафа доктори (PHD), Жиззах давлат педагогика институти

Abstract: The article discusses the impact of humanity on nature and its negative consequences. Emergence of global environmental problems reminds humanity of the need to take a new approach to nature.

Key words: industrial civilization, futurologist, specialization, in the standardization of the power earth, air, water, fire, nature, automation, computerization, robotization, agrarian revolution.

Резюме: В этой статье рассматривается влияние человечества на природу и его негативные последствия. Возникновение глобальных экологических проблем напоминает человечеству о необходимости нового подхода к природе. .

Ключевые слова: Индустриальная цивилизация, футуролог, земля, воздух, вода, огонь, специализация, стандартизации, естественная энергетика, автоматизация, компьютеризация, роботизация, аграрная революция.

Резюме: Ушбу мақолада инсониятнинг табиатга таъсири ва унинг салбий оқибатлари тўғрисида фикрлар билдирилган. Глобал экологик муаммоларнинг вужудга келиши инсоният олдида табиатга янги муносибатда ёндошиш лозимлигини эсга солди.

Таянч иборалар: Индустиал цивилизация, футуролог , ер, сув, ҳаво, олов, табиат кучи, стандартлаштириш, ихтисослаштириш, автоматлаштириш, компьютерлаштириш, роботлаштириш, аграр инқилоб.

Инсон пайдо бўлибдики, у доимо табиат, табиий муҳит билан ўзаро муштаракликда яшайди, фаолият юритади. Инсон ҳаёти давомида унинг бутун борлиғида табиий-биологик ва ижтимоий руҳий нисбати кўринишида ҳам намоён бўлади. Инсон табиатнинг узвий бир бўлаги, шу маънода унинг танаси нафақат биологик, балки жонсиз табиатнинг физик ва кимёвий жараёнлари ҳам кечадиган тур белгиларининг йиғиндиси тарзида қараш мумкин. Бу йиғинди қатъий қонунларга кўра, ташқи муҳит билан доимий боғланган механизм саналади. Ана шунга кўра инсоният жамияти шаклланган даврдан бошлаб инсон табиатга дастлаб пассив, сўнгра эса ривожланишнинг муайян босқичида фаол таъсири ўткази бошлади. Бундай шиддатли таъсирлар натижасида табиатда тикланиши қийин бўлган экологик муоммолар вужудга келди, уни бартараф этиш учун маънавий омиллар ҳам зарур бўлиб қолди. «...Бундай муаммоларни фақат маъмурий йўл билан ҳал этиб бўлмайди, бунга ёш авлод қалбида она табиатга меҳр-муҳаббат, унга дахлдорлик ҳиссини тарбиялаш орқали эришиш мумкин»[1.570].

Жаҳон цивилизацияси ўз тараққиётида турли босқичларни босиб ўтганлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Ўша тарихий тараққёт йўлини ҳозирги замон файласуфларининг баъзи бировлари ишлаб чиқариш принципларига

асосланган даврларга бўлиб ўрганишни маслаҳат бераётган бўлсалар[2. №1-6], бошқа бировлари эса (масалан америкалик файласуф, социолог ва футуролог Элвин Тоффлер) жаҳон цивилизацияси босиб ўтган тараққиёт йўлини учта йирик босқичга бўладилар[3.67]. Тоффлернинг фикрига кўра, цивилизациянинг биринчи босқичи, деҳқончилик маданиятига асосланган цивилизация нафақат инсонни моддий турмуши балки унинг маънавий оламида ҳам инқилобий ўзгаришлар ясади. Инсониятни инсонпарварлик руҳи билан суғорилган буюк маданият-маънавият ва тугал дунёқараш билан куроллантирди.

Элвин Тоффлер жаҳон цивилизациясининг иккинчи босқичини индустриал цивилизация деб атади. Унинг таъкидлашича бу давр тахминан 1650-1750 йилларга, Англияда Потерсон томонидан буғ машинаси ихтиро этилган вақтга тўғри келади. Бу босқичнинг ўзига хос хусусияти саноатда инқилобий ўзгаришлар содир бўлганлиги билан ўтмишдан кескин фарқ қилади. Унинг фикрига кўра, цивилизациянинг биринчи босқичида ишлаб чиқариш жараёни инсон жисмининг қувватига, иш ҳайвонларининг кучига, шамол, қуёш, сув, олов каби табиий имкониятларга асосланган бўлса, цивилизациянинг иккинчи босқичида инсон учун қулайликлар яратиш учун табиий ресурслардан шафқатсизларча фойдаланилди. Ишлаб чиқариш гуркираб ривожлана бошлади. Ишлаб чиқаришни стандартлаштириш, ихтисослаштириш, жамлаш, катталаштириш, уйғунлаштириш ва марказлаштириш жаҳон цивилизациясининг иккинчи босқичи учун характерли хусусият даражасига кўтарилди.

Элвин Тоффлернинг далиллашича, жаҳон цивилизациясининг учинчи босқичи 1955 йилдан бошланади. Бу босқичда ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш, компьютерлаштириш, роботлаштириш, электроникани тадбиқ этиш узлуксиз ортиб боради. Инсон узлуксиз янги ахборотларга эҳтиёж сезади. Шунинг учун ҳам жаҳон цивилизациясининг учинчи босқичини Э.Тоффлер ахборотлар цивилизацияси деб номлайди.

Муайян маънода цивилизациядаги бу ҳолат инқироз ҳолати ҳисобланади. Чунки инсонни табиат устидан ҳукмронлик қилишга интилиши ва у билан боғлиқ интилишлари ижтимоий маънода инсонни – инсон устидан миллатни миллат, давлатларнинг давлатлари устидан ҳукмронлик қилишга интилишига сабаб бўлади. Бу ҳеч қандай инсоният учун ижобий натижа бермасда инсонни табиатга таъсирини ноосфера кўламида жадал ривожланишига олиб келади. Келгусида табиатни идора қилиш табиий захиралардан оқилона фойдаланиш муаммоларини ечиш учун ҳар қандай бажарилиши лозим бўлган тадбирни олдиндан нафақат локал, балки глобал масштабда ишлаб чиқиш ва унинг оқибатларини олдиндан ҳисобга олиш лозим бўлади. Ҳозирда инсон ўз муносабатини нафақат табиатга нисбатан, балки ўз-ўзига нисбатан ҳам ўзгартириши лозим. Аммо бу муносабат табиатни техносферага мослаштирилган ҳолда эмас, балки биосферанинг ҳаётийлик ҳолати талабларига мос ҳолда бўлиши лозим[4.236].

Масалага бундай ёндашиш, яъни табиат ва табиий муҳитни ўзгартирмаган, уни миқдор ва сифат жиҳатдан цивилизациянинг ҳозирги тараққиёт даражасига мос келадиган ҳолда сақлаш умумбашарий экологиянинг асосий шартларидан ҳисобланади. Чунки инсоннинг табиат ва табиий захиралардан фойдаланишнинг мураккаб услублари биосферани миллион йиллар мобайнида табиий қонуниятлар асосида таркиб топган занжирининг узилиши бўлмоқда. Бундан кўринадики, цивилизациялараро таъсирнинг глобал инқирозлардаги ўзига хос кўринишлари ва уни бартараф этишга доир илмий мактаб ҳамда йўналишлар бежиз шаклланмаган. Экологик глобаллашувнинг салбий таъсирлари ҳақидаги юқорида келтирилган далиллар инсон ва инсониятнинг табиий муҳит деградацияси, табиий ресурсларни тугаб бориш ҳолати ва башариятни ўзини-ўзи мавх этишга қадар бўлган ҳалокатли йўналишларни аниқлаб олиш ва унга қарши қатъий чоралар кўришда муҳим аҳамиятга эга бўлган «глобал моделлаштириш» деб номланувчи илмий йўналишни бугунги бугунги кундаги фаолияти айниқса диққатга сазовордир[5.552].

Рим клуби тадқиқотлари хусусида Биринчи Президентимиз И.А.Каримов алоҳида тўхталиб, экологик муаммолар хавфи дунё миқёсида интеллектуал ақл эгалари томонидан ҳам анча кеч англаганлигини алоҳида кўрсатади.«Бу хавфни – деб ёзади И.А.Каримов, анча кеч 70-йилларнинг бошларидагина англай бошладик. Ўшанда мазкур масала дунё миқёсидаги тараққиётга бағишланган дастлабки Ғарб моделларида кескин қилиб қўйилган эди. Бу ҳам бамисоли «бомба портлагандай таъсир этди. Инсоният қандай хавф қаршисида турганлигини, атроф-муҳитга инсон фаолияти туфайли етказилаётган зарар қандай натижаларга олиб келганлигини яққол ҳис этди» [8.108].

Демак бугунги кунда инсоният цивилизациясининг асоси бўлган Фан ва техника ишлаб чиқариш технологияларини табиий жараёнларга нафақат ижобий балки салбий таъсирини ҳам узлуксиз ҳамда жиддий тарзда илмий тадқиқ этиш заруриятга айланган. Табиий муҳитнинг мураккаб тизимини идора этиш масалаларини оптимал тарзда ҳал этиш учун нафақат табиатни тирик ва нотирик қисмлари фаолиятини шу билан бирга уларга инсон томонидан кашф этилган иншоотлар, механизмлар, машиналарнинг таъсирини ҳам билмоқ зарур. Бугунги кунда дунёдаги эколог олимлар, файласуфлар, социологлар, адабиётшунослар, журналистлар хатто машҳур санъат намоёндалари экология билан боғлиқ масалаларни тадқиқ этиш уни инсоният учун муҳим ҳаётий мезонларини ўз асарларида ёритиш мақсадида турли халқаро илмий марказлар ва йўналишларда фаолият кўрсатмоқдалар.Хозир дунё халқлари цивилизациялараро мулоқот асрида яшар эканлар, инсоният тафаккурининг ҳосиласи бўлган глобал экологик ўзгаришларнинг ва бошқа глобал ижтимоий ҳодисалар билан ўзаро алоқадорликда рўёбга чиқаётганлигига ҳам гувоҳ бўлмоқда.

Экологик муаммоларга янгича ёндошув ва уни илмий таҳлил этишда ҳозирги замон экологик олимларнинг яна учта бош йўналишини кўрсатиб ўтиш зарур. Улар табиатни муҳофаза қилиш фаолиятидаги асосий

стратегияни шакллантирганлар. Улар чекланган, оптималлашган ва ёпиш цикл стратегия йўналишларига ажралган.

Чекланган стратегия тарафдорлари, экологик фалокатларни олдини олиш учун ишлаб чиқаришни ҳамда унга мувофиқ исътемолни чеклаш зарур деб ҳисоблайдилар. Уларнинг нуқтаи назарларига ҳар қандай ишлаб чиқаришни ривожланиши табиий муҳитга ижтимоий босимни ортишига сабаб бўлади. Демак, ўз-ўзидан равшанки иқтисодий ўзгаришлар тенденцияси экологик қийинчиликни юзага келтириши муқаррар[9.78]. Ушбу стратегия тарафдорлари экологияга зарар келтирувчи ишлаб чиқариш кўрсаткичларини зудлик билан ёпиш ва исътемолни ихтиёрий равишда камайтиришни талаб қиладилар.

Оптималлашган стратегия номоёндалари табиат ва жамиятда меъёрлашган оптимал уйғунликни таъминлаш ғоясини илгари суриб бу уйғунликни асосий омили атроф-муҳитни ифлосланишини олдини олиш билан боғлиқ деб ҳисоблайдилар. Борлиқ шундай бўлиши зарурки унда табиат ва жамиятдаги модда алмашинуви атроф-муҳитга салбий таъсир этмаслиги керак. Нихоят, ёпиқ цикли стратегия тарафдорлари ишлаб чиқаришни ташкил этишни (цикли) даврий алоқадорликда ташкил этиш асосида атроф-муҳитга зарарли таъсирларини изоляциялаш таклифларини билдирадилар. Шунингдек улар ёпиқ цикли ишлаб чиқаришда биотехнологиялардан фойдаланиш орқали ишлаб чиқариш чиқиндиларини қайта ишлаш технологияларини такомил-лаштириш зарурлиги ҳақидаги ғояларни илгари сурадилар[10.63-64]. Тилга олинган бу уч стратегик ғоялари бир-бирига муҳолиф бўлмай аксинча бири-иккинчисини тўлдиради.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, юқоридаги муаммоларни ечиш учун вақт ниҳоятда қисқа айни пайтда табиатга инсониятнинг глобал таъсири ғоят шиддат билан давом этмоқда. Бу бутун ер курраси аҳамиятига молик ниҳоятда буюк ва бир вақтнинг ўзида муаммони ечимини топмоқ учун юксак ақл-тафаккурга эга бўлган кишилар интеллектуал кучлар ва жуда катта маблағ талаб қилади. Бунинг учун илмий тадқиқот ишлари халқаро кўламда олиб борилиши лозим бўлади. “Барчамизга аёнки, Ўзбекистан бой қазилма ва табиий ресурсларга, қудратли иқтисодий ва инсоний салоҳиятга эга. Бирок бизнинг энг катта бойлигимиз – бу халқимизнинг улкан интеллектуал ва маънавий салоҳиятидир” [11.13].

Илмий тадқиқот ишларини натижаларини самарали равишда ҳаётга тадбиқ этиш учун юксак эътиборга молик бўлган халқаро аппаратга асос солиниши талаб этилади. Ҳозирги замон фани юксак тараққиёт даражасига эга, экологиянинг глобал муаммоларини ҳал қилиш учун интеллектуал куч етарли ва бу муаммо маълум давр ичида ечилиши муқаррар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1- жилд. – Тошкент.: Ўзбекистон, 2017.570-б.
2. Гринин П.Е. Формация и цивилизация. Философия и общество, 1997, №1-6; 1999, №1-3,5, 2000, №1-2

3. Тоффлер Э. Третья волна. М.: 1999, С-67
4. Колчинский Э.И. Эволюция биосферы. Ленинград, 1990, С-236
5. Шапавалов В.Ф. Основы философии от классики к современности. Учебное пособие М., 1998, С-552
6. Гиренок Ф.И. Экология, цивилизация, ноосфера. Москва, 1987, С-71
7. Медоуз Д.Х. Медоуз Д.Л. Рандерс И. За пределами роста. Москва, 1994, С-113-114
8. Ислон Каримов. Хавфсизлик ва барқарор таракқиёт йўлида. Т.6. Т.: Ўзбекистон, 1998, б-108
9. Реймерс Н.Ф. Природопользование. Москва, 1990, С-78
10. Гиренок Ф.И. Экология, цивилизация, ноосфера. Москва, «Наука», 1987, С-63-64
11. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Тошкент.: Ўзбекистон, 2017.13- б.